

Malika HASANOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti Filologiya va tillarni o'qitish fakulteti talabasi

E-mail: mhasanova@gmail.com

F.f.b.f.d. (PhD) U.Ametova taqrizi asosida

BADIIY ASARNI ANGLASHGA DOIR "TANQID VA TARG'IB" TAHLILY YONDASHUVI

Аннотация

Mazkur maqolada badiiy asar tahlili haqida ma'lumotlar, uning mazmun-mohiyati, badiiy asar tahlilida aynan nimalarga, qaysi jihatlariga e'tibor berish zarurligi, o'quvchiga asar mutolaasida muayyan yo'nalishlar berish, asar tanlashda yordamlashish borasida fikr-mulohazalar bayon qilingan. Namunalar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: O'quvchi, asar tanlash, badiiy asar tahlili, adabiy tahlil, muallif, kitobxon, g'oya, sarlavha, lingvistik

ОБ АНАЛИЗЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Аннотация

В данной статье изложены сведения об анализе художественного произведения, его содержания, размышлениях о том, на что именно, на какие аспекты необходимо обратить внимание при анализе художественного произведения. Показаны образцы.

Ключевые слова: Анализ художественного произведения, литературный анализ, автор, читатель, идея, название, лингвистический

ON THE ANALYSIS OF A WORK OF ART

Annotation

This article provides information about the analysis of a work of art, its content, reflections on what exactly, what aspects should be paid attention to when analyzing a work of art. Samples are shown.

Key words: Analysis of a work of art, literary analysis, author, reader, idea, title, linguistic

Kirish. Badiiy adabiyot, badiiy asarlar insonlarga juda kuchli ta'sir ko'rsata oladigan ilohiy bir kuchdir. U inson histuyg'ularini va ongini tarbiyalashda ulkan rol o'ynaydi. Badiiy asarlarning mualliflari bilan birgalikda kitobxon hayotning turli tomonlari, xarakterlar va hodisalar mohiyatiga kirib boradi hamda o'zida ularga bo'lgan munosabatni shakllantiradi. Insonni o'ylashga, fikrlashga va kechayotgan voqealarni tahlil qilishga chorlaydi. Inson ruhiyati tasvirlanar ekan, uni shakllantiruvchi, yuzaga chiqaruvchi asosiy vosita jamiyat, ijtimoiy muhit ekanligi ma'lum. O'smir shaxsi ijtimoiy munosabatlar mahsulidir, buning sababi, u doimo inson davrasida, ular bilan o'zaro ta'sir doirasida bo'ladi. Shunday ekan, uning hissiy va aqliy rivojlanishida ijtimoiy muhit katta o'rin tutadi.

Badiiy asar haqida gap ketganda, avvalo, uning badiiy kommunikatsiya (badiiy muloqot) vositasi ekanligiga to'xtalish joiz. Ma'lumki, muloqot paytidagina til hodisasi nutq hodisasiga aylanadi. Adabiy badiiy asar til vositalaridan tarkib topuvchi matn ekan, demak, u ham mohiyat e'tibori bilan nutq hodisasidir. Zero, adabiy badiiy asar muloqot asosida dunyoga keladi, ya'ni, ijod jarayoni mohiyatan muloqotdir. Ayni shu muloqot – ijodiy jarayon asar matnida muhrlanadi[1]. Xuddi maktubga o'xshash, asarni o'qish jarayonida muloqot qaytadan jonlanadi, endi yozuvchi tasavvurdagi "suhbatdosh" mavqaida tursa, o'quvchi real suhbatdoshga aylanadi[2]. Ko'ramizki, badiiy matn muddati kechiktirilgan badiiy muloqot, badiiy asar esa shu muloqotning amalga oshirishini ta'minlovchi vosita ekan. Demak, ijodkor va o'quvchi orasidagi badiiy muloqotni amalga oshirishga xizmat qilgani uchun ham badiiy asar badiiy muloqot vositasi deb tushuniladi.

Ma'lumki, ko'pincha yozuvchi va shoirlarimiz asarni farzandga qiyos etadilar. Darhaqiqat, asarning dunyoga kelishini farzand tug'ilishiga qiyos etsa arzigulik. Shunga o'xshash, badiiy asar ham ijodkor ongida yetiladi, payti kelgach qog'ozga tushiriladi va o'quvchiga yetkaziladi. Ya'ni, endi ijodkor ongida yetilgan asarning yaratilmasligi mumkin emas, ijod psixologiyasi shuni taqozo qiladi. Adabiyot tarixi buni ko'plab faktlar bilan tasdiqlaydi: ko'plab ijodkorlar yaratajakk

asari hayotida turli noxushliklar keltirib chiqarishi, hatto hayotiga xavf solishi mumkinligini bilgani holda ham uni yaratish fikridan qaytmaganlar.

Badiiy asar – butunlik, bu butunlikdagi biror bir unsumni asar mazmun- mohiyatga putur yetkazmagan holda olib tashlash mumkin emas[4]. Sababi, badiiy asarni tashkil qilayotgan unsurlarning barchasi bir-biri bilan mustahkam aloqada, ayni shu aloqalar asosida butunlik yuzaga keladi, ya'ni, badiiy asar – qismlardan tashkil topayotgan butunlik, bir sistemadir.

Badiiy asarlar tahlili odatda turli kishida turlicha taassurot qoldiradi va bu odamlarning turli ijod mahsullarga turlicha baho berishiga ham olib keladi. Badiiy asar tahlilida bizga kerakli ma'lumotlar muallif biografiyasi, asar nomi, asar mavzusi, asar g'oyasi, asar sarlavhasi haqida fikr, lingvistik tahlili, asardagi milliy kalorit, asardagi tugun, kulminatsiya, yechim, natija, asardan olgan taassurot va maqulligi. Misol tariqasida Jorjiy Zaydonning "Farg'ona kelinii" asari tahliliga qarashimiz mumkin:

Muallif biografiyasi: Jorjiy Zaydon (1861-1914) arab yozuvchisi, adabiyot sohasidagina emas balki til falsafa, tarix, huquq, geografiya, jurnalistika sohalarida ijod etgan. Mashhur tarixiy romanlari: "G'assonlik qiz", "Horun ar-Rashidning singlisi", "Farg'ona kelinii"

Asar nomi: "Farg'ona kelinii"; Janr: roman; ijodiy metod: realizm;

Asarning mavzuviy tasviri: tarixiy.

Asar mavzusi: asar qahramonlari Jahon va Zirg'om o'z muhabbatlari yo'lida ko'plab to'siqlarga uchrasada, o'z muhabbatlari uchun kurashadilar. Zirg'om o'z sevgisi Jahonga yetishish uchun ko'plab sarguzashtlarni boshidan kechiradi.

Asar g'oyasi: Jorjiy Zaydon bu romanda IX asrda arab xalifaligida, xususan Movarounnahrda o'tgan voqealarga asoslangan holda yozgan.

Asar sarlavhasi haqida fikr: asar sarlavhasi judaham to'g'ri tanlangan, bu yozuvchining yuksak mahoratini ko'rsatib bera olgan.

Asarning lingvistik tahlili: Frazologizmlar: ko'ngliga qo'l solib ko'rmoqchi, quyub qo'ygandek o'zi, issiqning hovrini ko'taradi; Toponimlar va joy nomlari: Farg'ona, Qo'qon, Toshkent daryosi, Eron, Bag'dod, Arbadil, Tabariston, Turkiston, cho'llar; Kasb hunarga oid so'zlar: dehqon, hokim, xizmatchi, cho'ponlar, lashkarboshchi, askarlar, kohin.

Asardagi milliy kalorit: hamma Navro'z bayramiga tayyorgarlik ko'riishlar, hovlilarni tozalash, mehmonlar uchun nozune'matlar, ovqat pishirishlar, odamlar bolalariga sovg'a olishlari.

Asardagi tugun: Hokim Zirg'omning onasiga ishonmay saroyiga chaqiradi va uni sinash uchun amaldorlaridan biriga eriga bermoqchiligini aytdi, Zirg'omning onasi esa buni rad etadb yolg'iz o'g'limni o'zim boqaman deb javob beradi, hokim ularga

saroyidan joy beradi, yillar o'tgach Zirg'om va hokimning qizi Jahon bir biriga oshiq bo'lishadi.

Asar kulminatsiyasi; Jahon va Zirg'omning uzoq ayriliqdan so'ng tasodifiy uchrashib qolishi. Ko'plab qiyinchilik va ayriliqlardan so'ng ikki sevishgan birga bo'lishi.

Bunday tahliliy yondashuv kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Umuman, asarni nafaqat tanqid yoki tahlil qilish, balki uni targ'ib ham qilish lozim, bunda quyidagilarga alohida e'tibor qilinishi lozim:

T/r	Asarni tahlil va targ'ib qilishning asosiy yo'nalishlari	Natija
1.	Munaqqidlar tomonidan asarlar o'quvchi yoshiga mosligi bo'yicha tavsiyalar berishi;	O'quvchi asar mutolaasidan bezib qilmaydi.
2.	Hamma o'qishi lozim bo'lgan asarlar ro'yxatini ilmiy asosda tuzib chiqish;	Bu o'quvchiga to'g'ri yo'nalish ko'rsatadi.
3.	O'qilgan asarlar asosida jalb qiluvchi jumla va fikrlardan badiiy asar targ'ibotida foydalanishni yo'lga qo'yish;	O'quvchini badiiy asar o'qishga qiziqiradi.
4.	Asar muallifining fikri va kitobxon munosabatini qiyosiy o'rganish;	Asar haqida to'g'ri va aniqroq xulosa chiqarish imkonini beradi.
5.	Eng ko'p o'qilgan asarlarga bildirilgan eng yaxshi tanqidiy fikrlarni jamlash.	Bu badiiy asarni teranroq tushunish imkonini beradi.

Shuningdek yaqinda nashr etilgan va hamma e'tirof qilayotgan "Jadidlar. Qodiriy hayoti va ijodi" kitobi haqida ham mulohaza qilib ko'rish mumkin. Kitobdagi eng e'tiborimni o'ziga jalb qilgan va Qodiriyi yana bir bor yaxshiroq anglashga yordam bergan jumla budir: "Bo'yniga tilla tumor taqqan qizlarni o'ylamangiz olima deb".

Abdulla Qodiriy ma'rifat kuychisi, adolat va ziyo elchisi edi. Nafaqat Qodiriy balki, barcha jadid adabiyoti namoyondalarining orzu-umidlari, maqsadlari ma'rifat tarqatish, xalqni, o'g'il-qizlarni ilm olishga undash edi. Qodiriy ham o'zbek romanchiligi asoschisi sifatida, ijodining dastlabki namunalarida millatparvarlik, ma'rifatparvarlik, jadidchilik g'oyalarini ilgari surdi. Umri davomida jaholatni qoraladi, turli maishiy dog'lar sabab kirlangan yuraklarni adabiyot bulog'ining pokiza suvi bilan yuvishga qaror qildi. Millatni uyg'oqlikka, ogohlikka va fikrlashga chorladi.

Hatto, jon taslim qilayotgan vaqtda ham haqiqat uchun, mardona turib berdi.

Asarni o'qir ekanman, Qodiriy siymosida "O'tgan kunlar" asaridagi Otabek ko'z oldimda gavdalandi. Qodiriy har bir asarini yaratishdan oldin, o'sha hayotda o'sha vaziyatda yashab ko'radi. Asar qahramonlari o'rniga o'zini qo'yib ko'radi. Hatto so'ngida Kumushning o'limi uchun ko'z yosh to'kadi. Uni Qodiriy o'ldirmagandi, asar Qodiriy tomonidan yozilgan lekin keyingi voqealarni taqdir boshqargan, Qodiriy emas. "O'tgan kunlar" ishqiy roman emas, yozuvchi asar orqali o'sha davrdagi siyosatni, xonlikdagi o'zboshimchaliklar va xalqning og'ir ahvolini ochib bergan edi.

Undan tashqari Qodiriyning "Baxtsiz kuyov", "Juvonboz", "Uloqda" va boshqa bir qator siyosat va ma'rifat haqidagi nodir asarlari mavjud. Ular ichida yana bir ta'sirli asar "Baxtsiz kuyov" dramasi. "Padarkush" dramasi ta'sirida yozilgan bu drama, Padarkushdagi kabi fojeaviy yakun topdi. Dramada ilmsizlik oqibatida ortiqcha sarf-xarajatlar, foydasiz hashamatli to'y ko'ngilsiz oqibatlarga olib kelgan. Yakunida drama qahramonlari Solih bilan Rahima to'y uchun qarzlarni to'lolmay, o'zlarini pichoqlab o'ldirishadi. Kattalarning isrofgarchiligi, shariati islomga amal etmaslik natijasida, shunday oqibatlarga olib keladi. Drama xulosasi sifatida "Bid'at to'yga qiladurgon oqchaga o'g'lingizlarni o'qitinglar yoki jamiyatga iona qilinglar. O'gil o'qutmoq yaxshi ham farzdur, to'yga isrof qilmoq bid'atdur", deya yakunlaydi.

Bularning barchasi millatning taraqqiyotini to'sadi va o'z-o'ziga bolta uradi. Qodiriy jadidchilik adabiyotiga katta hissa qo'shganligi bilan o'zining ma'rifatparvar, millatparvarligi bilan ajralib turadi. Yozuvchining ulkan merosi va nomi Mustaqillik yillarida oqlanib, hozirga qadar e'tirof etib kelinmoqda.

Xulosa. Badiiy adabiyotning inson hayotida ahamiyati juda yuqori. Inson ardoqlab keladigan eng noyob hislar insonparvarlik, adolat, shafqat, o'zaro hamjihatlik, do'stlik, mehr va muruvvat, sevgi-muhabbat singari o'lmas insoniy tuyg'ular kishi ongida, shuurida, ruhiyatida mujassamlashadi va bu hislar adabiyotga oshno insonlar qalbiga ko'chib o'tadi. Tuyg'ular esa faqat aql orqali emas, balki ko'ngil orqali seziladi, ta'sir o'tkazadi. Shunday ekan, badiiy asarlar badiiy adabiyotning muhim ajralmas tarkibiy qismi bo'lib qolaveradi. Tahlil orqali asar muallifi aytmochi bo'lganlarini anglash eng muhim masaladir. Bunday tahlillar o'quvchiga mutolaa uchun yo'nalish beradi, zarar asarlarni topib o'qish va tushunishga yordam beradi. O'quvchilarga qaysi asarni qanday o'qish bo'yicha tavsiyalar berish, asar tanlash bo'yicha "Asaxiy books" va "Uzum" platformalari faoliyatini ommalashtirish, ularning mazmunini boyitish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Umurov H. Badiiy ijod asoslari. –T.: O'zbekiston, 2001.
2. Qur'onov D., Usmonov H. Ideal va badiiy yaxlitlik//Tafakkur.-1996.-№4.- B.36-41
3. Шайхисламов, н. (2021). Замонавий тилшунослик йўналиши: контакт лингвистикаси. Scientific progress, 1(4).
4. Jo'rjiy Zaydon Farg'ona kelini (roman). 2021
5. Umurov. H. Adabiyot qoidalari. Toshkent: O'qituvchi. 2002. B. 5-8
6. Qur'onov D. Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. –T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 2004 y. 224-b.
7. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Roman. –Toshkent, Ma'naviyat. 2018. 89-93 b.